

ПРЕЗЕНТАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІХ ВИДАНЬ

Ольга ГОМІЛКО

ОСВІТА В УКРАЇНІ: ДУХ ТА ТІЛО¹

Стаття присвячена огляду книги «Покликання університету»², що вийшла друком у 2005 році. Інтерес до книги зумовлений тим, що вона унаочнює динаміку поглядів на проблеми освіти в Україні, узагальнює певний інтелектуальний досвід у цій царині та спонукає до подальшої рефлексії над питаннями освіти. Подані в даному науковому виданні матеріали були написані в різні часи пострадянської історії України. Їх порівняльний аналіз дає можливість прослідкувати процеси становлення дискурсу освіти в Україні. Важливим завданням статті є з'ясування саморефлексії в освіті, яка виявляє її дух, що намагається змінити тіло освіти (її наявний стан). Звернення у статті до образів тіла та духу в освіті не стільки посилює їх бінарність, скільки слугує методологічним інструментом виявлення того, як тіло обумовлює дух: говорячи про дух освіти в Україні маємо пам'ятати про її тіло, яке не є пасивним об'єктом маніпулювання духом, а впливає на нього, породжуючи його носіїв. Український науковець, викладач, освітянин є плоттю всієї системи, що визначає стан освіти в Україні. А тому те, що він чи вона каже і як, не в останню чергу обумовлене їх місцем у конкретній соціальній дійсності. Аналіз матеріалів збірки «Покликання університету» надає можливість побачити цей вплив та його трансформацію в часі.

Проблема освіти в Україні – це одна з найболючіших та найбільш обговорюваних на сьогоднішній день проблем. Конференції, «круглі столи», семінари, численні статті, коментарі як із боку учасників освітянського процесу, так і з боку споживачів його продукції створюють у суспільстві певний дискурс щодо даної проблеми, тобто представляють не просто сукупність думок,

¹ Див. 3-тю стор. обкладинки.

² Видання здійснене за фінансової та експертної підтримки Програми академічних обмінів імені Фулбрайта.

підходів, оцінок, а їх взаємодію, розвиток та спосіб здійснення. Образно кажучи, виражають дух освіти, тобто її ідейні засади та культурні передумови. Вихід друком у 2005 р. книги *«Покликання університету»* можна без перебільшення віднести до феноменів даного дискурсу. Вона унаочнює динаміку поглядів на проблеми освіти в нашій країні, узагальнює певний інтелектуальний досвід у даній царині та спонукає до подальшої рефлексії.

Але перш ніж перейти до презентації цього наукового видання звернемося до контексту його створення. Подані в ньому матеріали були написані в різні часи пострадянської історії України. Їх порівняльний аналіз дає змогу прослідкувати зміни самої думки та її предмету. Багатовекторне представлення різних точок зору з різних кутів та часів у книзі свідчить про те, яким чином здійснюється вказаний дискурс. Можна багато нарікати на недостатню увагу держави до проблем освіти, її все ще залишкову позицію в бюджеті, низький професійний рівень освітянського чиновництва. Але не менш важливим є з'ясування саморефлексії в освіті, яка втілює її дух. Змінити тіло освіти (її наявний стан), зробити його привабливішим та міцнішим прагне дух. Книга *«Покликання університету»* також це ставить собі за мету.

Звернувшись до таких метафор, як тіло та дух в освіті, не можу не дати щодо них коротенький коментар. Так, зазвичай, вважається, що дух визначає тіло, скеровує його та підпорядковує власній волі. Але, як свідчить сучасна теоретична думка, проблема духу та тіла є вельми складною та не вкладається в прості параметри її дуалістичного вирішення. Тіло, як і дух, є сутністю буття, а тому його не можна редукувати до механічної маси. Спроможність тіла визначати сенси та виражати сутність буття стають його характерними властивостями. Ось чому, говорячи про дух освіти в Україні, маємо пам'ятати про її тіло, яке не є пасивним об'єктом маніпулювання духом, а саме впливає на нього, породжуючи його носіїв. Український науковець, викладач, освітянин не знаходиться в башті зі слонової кістки. Він є плоттю тієї системи, що визначає стан освіти в Україні. А тому те, що він каже і як, не в останню чергу обумовлене його місцем у конкретній соціальній дійсності. Представлена збірка надає можливість побачити цей вплив та його трансформацію в часі.

Подана в книзі широка хронологічна рамка матеріалів на початку роботи не планувалася. Фулбрайтівські заходи спрямовувалися на проблеми трансформації науки та освіти в Україні, що дозволило накопити значний обсяг наукових доробок щодо їх осмислення. Виникла потреба їх оприлюднення у вигляді наукового видання. Проте його випуск відбувся з певним запізненням. Роботу перервали події, що їх світ знає як Помаранчеву революцію.

Для переважної більшості людей ця подія перетворилась у випробування їх совісті, гідності та мужності. Поставлені у ситуацію вибору, коли критерієм доцільності став не власний зиск, а доля народу, люди несподівано для себе виявляли або свою велич, або свою ницість. У глибинах їх душ відбувалася боротьба між страхом та рішучістю, між байдужістю та турботою, між справжнім та показним початком їх сутності. Для багатьох людей спротив владі обернувся боротьбою із власною недолугістю, меншовартістю та приниженістю. Люди виступили не тільки на захист своїх виборчих прав, вони сказали

рішуче «ні» фальшуванню життя взагалі. Їх дух вимагав, як навчав Григорій Сковорода, «вічного» та «нового»³ тіла життя.

Зараз існує багато інтерпретацій згаданих подій. Час та історія визначають їх достеменну суть. Але попри всі суперечності можна стверджувати, що волю до змін значною мірою визначало прагнення до цінностей та норм європейської цивілізації. Воно стало основним рушієм та гаслом боротьби. Вихід книги «*Покликання університету*» також виражає прагнення українських вчених та освітян до взірців європейської культури. Адже Європа не є ані географічним, ані політичним, ані економічним явищем. Вона є поняттям духовного порядку. Європа, за словами видатного мислителя ХХ ст. Е. Гуссерля, — це «прорив і початок розвитку людської епохи, доби людства, яке віднині просто хоче жити й може жити, вільно творячи своє буття, своє історичне життя згідно з ідеями розуму, з безконечними завданнями»⁴. А тому настанова суспільства щодо європейськості не повинна виражатися в сліпому копіюванні вироблених європейськими суспільствами конкретних форм життя. Ідеться про вибір шляху, що веде до облаштування життя відповідно до природного права кожної людини на щастя, добробут та безпеку. А тут географія ні до чого. Ідея Європи, насамперед, виявляє волю народу творити власне життя на засадах *власного розуму*, для якого вироблені європейським людством ідеї та цінності складають наріжний камінь.

Освіта та наука в даному процесі відіграють ключову роль. Заснування Болонського університету в 1158 році в середньовічній Європі відкрило нову сторінку в здійсненні розумом своєї грандіозної місії перетворення людського життя. Університет як феномен європейської культури став могутнім знаряддям людської історії. Звідси випливає й назва книги — «*Покликання університету*». Критичний аналіз університету як потужного осередку зростання та зміцнення людського мислення, завдяки якому народ України може вибудувати гідне своїй історичній долі життя, становить основний зміст книги.

«*Покликання університету*» показує, як справа розуму стає справою життя українських людей. Висновком, що випливає з поданих у книзі текстів, є твердження про те, що лише тоді, коли в Україні буде визнано право розуму на творення життя у вимірі його універсального значення, український народ зможе вважати себе повноправною європейською нацією. Без забезпечення в українському суспільстві автономії розуму ані входження до високоповажних та престижних світових та європейських структур, ані чисельних змін до власного законодавства, ані багаторазових повторів про наміри України до вступу в ЄС недостатньо для того, щоб нашою домівкою стала Європа. Навчити та навчитися мислити у відповідності до вимог та стандартів європейської раціональності — головне покликання будь-якого університету, хоч би де він був розташований — чи то в Європі, чи в Америці, чи навіть у Японії.

³ Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. — К.: Наукова думка, 1983. — С. 130.

⁴ Гуссерль Е. Криза європейського людства / Сучасна зарубіжна філософія. — К., 1996. — С. 67.

Як уже зазначалося, європейське не є регіональним. Так, з огляду на саму ідею університету, сьогодні американські університети є найбільш європейськими за своїм духом. У багатьох випадках функції університету вони здійснюють успішніше, ніж ті, що розташовані в Європі.

Проте слід пам'ятати, що сучасний університет, як і вся сучасна цивілізація, стоїть перед викликами враженого багатьма недугами сьогодення. Криза породженого епохою Просвітництва раціоналізму (за Е. Гуссерлем так званого *хибного раціоналізму*, котрий у своїй самовпевненості ігнорує не лише достовірність інших форм духовного досвіду, але й свій власний попередній досвід, абсолютизуючи власну силу) не могла не торкнутися університету. Університет під загрозою – це не просто метафора, це реальна загроза справі людського мислення. Перед університетом як феноменом європейської раціональності стоїть дуже відповідальна задача – зберегти або навіть у деяких випадках відродити власні засади інтелектуальної свободи, повернути мисленню якість буттєвого чинника, запобігаючи зведенню його до статусу інструмента задоволення сьогочасних потреб людства.

Тема університету в Україні має свої особливості. Адже тоталітарна та посттоталітарна українська дійсність маргіналізувала європейський дух української культури, вихолостивши його в порожні форми гасел. Як суспільство, так і університет виявилися поза європейськими засадами культури. Розум втратив свою буттєву чинність. Як повернути йому втрачене значення? І яку роль у цьому процесі має відіграти український університет? Ці питання є стрижневими в книзі «*Покликання університету*». Як видно зі сказаного, університет – це тема, що має глобальний, локальний та міжкультурний виміри. А тому погляд на нього вимагає особливої оптики.

Невипадково більшість авторів, що взяли участь у написанні цієї збірки, є випускниками Програми академічних обмінів імені Фулбрайта, тобто це ті українські вчені та викладачі, які мали можливість оцінити досвід роботи в американських університетах, а отже – здатні порівнювати. Перебування в американських університетах для більшості з них стало не лише важливим професійним здобутком, а й загостило бажання змін у стінах власних університетів. Ось чому діяльність Фулбрайтівського товариства, громадського об'єднання, що згуртувало випускників згаданої програми, головним чином зосереджується на проблемах освіти та інтелектуального життя в Україні. А тому основний обсяг опублікованих в книзі статей є доробком численних фулбрайтівських конференцій, присвячених обговоренню проблеми університету.

Також до збірки входять матеріали інших наукових заходів. Так як вони були написані в різний час та із нагоди різних наукових заходів, то і їх зміст охоплює широкий спектр проблем та думок. І хоча деякі з них можуть виглядати як такі, що втратили із часом актуальність, але в сукупності вони складають загальну картину української інтелектуальної саморефлексії. Варто зазначити, що коло учасників фулбрайтівських заходів ніколи не обмежується лише випускниками програми. Провідні фахівці з різних галузей – їхні бажан-

ні гості. Адже Фулбрайтівське товариство зосереджує свої зусилля на відтворенні втраченого (значною мірою ще не сформованого) *публічного виміру* українського інтелектуального життя, в якому справа розуму набуває сенсу громадської відповідальності та соціально значимого вчинку.

Ось чому важливою метою книги «*Покликання університету*» постає розгортання широкої публічної дискусії щодо долі та статусу університету в Україні та в сучасному світі взагалі. Книга покликана не лише спробувати відповісти на поставлені питання, а, насамперед, скоординувати зусилля всіх тих українських вчених та викладачів, які хочуть, щоб їхня праця не залишалась незатребуваною, щоб її побачило та прийняло українське суспільство як життєво важливу.

Структура книги закономірно відображає зміст фулбрайтівських конференцій, присвячених вивченню проблем університету. Так, у першому розділі «*Про сутність університету*» здебільшого представлено матеріали VI щорічної конференції випускників програми імені Фулбрайта *Ідея університету* (2003 рік, м. Київ) та Могилянського диспуту (2003 рік, м. Київ), що також був присвячений проблемі університету. У розділі аналізується ідея університету, здійснюється її теоретична демаркація та з'ясується історична доля цієї ідеї. Серед авторів розділу багато відомих імен. Започатковує дискусію директор Інституту філософії НАН України, академік М. Попович міркуваннями про модель сучасного університету. Професор М. Богачевська, директор програми імені Фулбрайта з 1998 по 2006 рр. ділиться своїми враженнями про особливості американської освіти. Професор В. Горський говорить про ідею університету та «університетську освіту». Вагомий внесок у написання першого розділу зробили М. Култаєва, А. Єрмоленко, С. Пролєєв, М. Мінаков, О. Гомілко, А. Кулаков, М. Симчич.

Другий розділ має назву «*Етика в університеті: обмеження чи посилення розуму?*» Його сформовано на базі матеріалів міжнародної конференції «*Етика в освіті*» (2004 р., м. Миколаїв), проведеної в межах програми імені Фулбрайта за участю Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. У цьому розділі розглядаються проблеми, що стосуються етичного виміру освіти, моральних засад раціонального мислення. Неоднозначні за своїм теоретичним рівнем матеріали розділу єднає спільна тривога та небайдужість авторів до процесів, що псують навчання в університеті, стають на заваді справі справжнього мислення. Його авторами є М. Богачевська-Хомяк, М. Култаєва, О. Мещанінов, Л. Півнева, О. Пронкевич, Гр. Адамс, А. Науменко, Т. Мироненко, О. Денисенко, Г. Баран, В. Ромакін.

Третій розділ «*Бібліотека — серце університету*» заторкує реалії українських бібліотек як осередків накопичення та поширення знань. Жалюгідне становище багатьох українських бібліотек, спричинене нехтуванням їх інтересами з боку держави, стає центром уваги більшості авторів розділу. Проведена в співпраці із Центральною науковою бібліотекою Харківського національного університету імені В.Каразіна конференція *Бібліотеки та доступність інфор-*

мації в сучасному університеті (2004 р., м. Харків) стала джерелом численних міркувань та критичних розвідок про долю університетської бібліотеки. До складу цього розділу входять наукові доробки таких авторів, як В. Малиновська, І. Шевченко, Г. Шемаєва, Н. Петрина, Т. Горбаченко, С. Барабаш, В. Пашкова, Н. Стрішенець, Т. Ярошенко.

В наступному розділі *«Університетські студії: в горизонті сьогодення чи в завбаченні майбутнього?»* аналізується виникнення нових дисциплін в системі університетської освіти з погляду їх відповідності вимогам сучасного суспільства. Чи несуть вони в собі той продуктивний потенціал, що його завжди привносили в університетську освіту нові дисципліни? Чи не є їх втручання в усталені програми руйнацією духу університету? На ці та багато інших питань автори розділу, серед яких О. Габріелян, Т. Купе, Т. Семигіна, І. Грига, Г. Фостер, С. Квіт, Р. Хомяк, намагаються знайти відповіді.

Останній розділ, присвячений проблемам українських студій, презентує роботу VII щорічної фулбрайтівської конференції *«Визначення та зміст українознавства та україністики. Українські студії як зразок регіональних наук»* (2004 рік, м. Київ). Розділ називається *«Університет в Україні – Україна в університеті»*. Презентують розділ такі автори, як С. Кульчицький, М. Кирсенко, М. Зубрицька, М. Мінаков, Т. Гундорова, Я. Ісаєвич, Т. Горбаченко, Н. Висоцька, О. Пронкевич, М. Вакуленко.

Щоб відповісти на питання про університет в Україні та Україну в університеті, слід усвідомити призначення українських студій у сучасному українському університеті. Цілком очевидно, що зведення їх лише до культурологічних досліджень не є продуктивним. Хоча тематична пов'язаність з українською культурою провокує на таке бачення. Важливо поставити перед українськими студіями завдання світоглядного порядку, тобто вони мають виступити формою загальнокультурної рефлексії над життям нації, його минулим, теперішнім та майбутнім у різноманітних модусах його існування. Виконання українськими студіями функції власного дзеркала нації, у якому народ розглядає себе, вивчає себе, прозріває своє майбутнє, може спрямувати українські студії в загальне міжнародне інтелектуальне русло.

Відмова від обмеження культурологічними та історичними сюжетами, які тривалий час переважали в українознавстві, вимагає певної метапозиції. Адже традиційно українознавство виступало засобом формування самосвідомості пригніченої нації, яка прагнула свободи. А тому примат ідеології тут виявлявся з усією очевидністю. Ця функція українознавства вже відійшла в минуле й може стати окремою темою дослідження. Нація, що стала незалежною, потребує не ідеологізованого (і навіть певною мірою міфологізованого) українознавства, а українських студій, орієнтованих на критерії раціональності, європейської культури. Деідеологізація українознавства, що передбачає звільнення від псевдопатріотичних гасел, уможливить трансформацію українських студій у зразок регіональних наук, де Україна має бути представлена як певний регіон світової історії, культури, географії, філософії, права, мови тощо.

Саме українські студії, ґрунтовані на критеріях раціональності, а не ідеології, спроможні стати не просто загальнонаціональним дзеркалом, що покаже як привабливі риси українства, так і його болячки, дефекти та хиби, яких треба щонайшвидше позбутися; вони мають дати правдивий портрет нації, що на ньому зображено народ у його минулому та історичній перспективі.

Розділом, присвяченим українським студіям, закінчується ця збірка, але не припиняється устремління українських науковців до осмислення шляхів набуття нашим суспільством ознак спільноти, де людський розум слугує удосконаленню життя людей, сприяє їх щастю та добробуту, де університет виступає гарантом свободи думки та незалежності вчених, де держава турбується про свій народ, а її правителі виявляються гідними власного народу.

Видання цієї книги вимагало зусиль багатьох людей. Серед них слід ще раз назвати М. Богачевську-Хомяк, якій належала ідея її створення. Її постійна та виняткова небайдужість до українського інтелектуального життя протягом перебування на посаді директора програми імені Фулбрайта заслуговують на особливу подяку. Також багато праці та часу присвятили збірці члени її редакційної колегії – Н. Висоцька, М. Кірсенко, А. Колодій, В. Моренець та С. Пролеєв. Усі, хто причетний до виходу книги *«Покликання університету»*, сподіваються, що ознайомлення з нею спонукатиме до роздумів над тим, щоб дух та тіло української освіти відповідали одне одному та становили продуктивний синтез.

Ольга Гомілко. Образование в Украине: дух и тело

Статья посвящена обзору книги *«Призвание университета»* (2005 г., издание осуществлено при финансовой и экспертной поддержке Программы академических обменов имени Фулбрайта). Интерес к этой книге обусловлен тем, что она делает наглядной динамику взглядов на проблемы образования в Украине, обобщает определенный интеллектуальный опыт в этой сфере и побуждает к дальнейшей рефлексии над вопросами образования. Представленные в анализируемой книге материалы были написаны в разное время постсоветской истории Украины. Их сравнительный анализ предает возможность проследить процессы становления дискурса образования в Украине, для которого состояние саморефлексии есть выражение его продуктивности. Важной задачей статьи становится именно анализ саморефлексии, которую также можно считать духом образования. Преобразить имеющееся тело украинского образования составляет его стремление. Обращение в статье к образам тела и духа служит не столько усилению их бинарности, сколько методологическим инструментом выявления того, как тело образования в Украине обуславливает его дух. Поэтому, говоря о духе образования в Украине, необходимо помнить о его теле, которое не является пассивным объектом манипулирования духом, а непосредственно влияет на него, порождая его носителей. Украинский ученый или преподаватель являются плотью той системы, которая определяет состояние образования в Украине. А потому то, что они

говорят и как, не в последнюю очередь обусловлено их местом в конкретной социальной действительности. Анализ материалов сборника «*Призвания университета*» предоставляет возможность увидеть это влияние и его трансформацию во времени.

Olga Gomilko. Education in Ukraine: spirit and body

The article is devoted to the reviewing of the book 'Vocation of the University' (2005, the edition is carried out at financial and expert support of Fulbright Exchange Program). The choice of the article subject is caused by the significance of the book that consists in revealing of the dynamics of the points of view on the problems of education in Ukraine, generalizing an intellectual experience in that field and inducing public discussion above mentioned problems. The materials contained in the book were written in the different periods of a post-soviet history of Ukraine. Their comparative analysis gives us an opportunity to trace the development of the discourse on education in Ukraine. The state of self-reflection is showing the productivity of the discourse. For the important task of the article is to consider that phenomenon, which could be said bears the spirit of education. To transform the current body of education defines its intention. Addressing in the article serves not so much to emphasize their binary content, but as methodological tool of revealing how the body of education causes its spirit. Therefore speaking about the spirit of education in Ukraine it is necessary to remember about its body, that is not passive object of a manipulation by spirit. Otherwise, it influences and moulds the body, generating its carriers. Ukrainian researcher or teacher is flesh of the entire social system, which defines conditions for education in Ukraine. That is why, what he/she speaks and in what way they do not in the last instance is caused by his/or her place in the concrete social reality. The suggested analysis of the book 'Vocation of the University' renders the chance to see this influence and its transformation in time.